

За годину всі хідники й штрек було очищено й укріплено. Вибійники, навальники, врубарі й саночники — всі шахтарі повернулися на свої місця. З вибійних лав, з просік, печей брембертів і вибірок на головний штрек пішло вугілля й полилося у вагонетки. Зчіпники хутко валкували поїзди і з свистом виряджали їх до стовбура, наказуючи новим коногонам, молодим хлопцям з Полукайлової бригади, не баритися, подавати якомога скоріше до вибірок порожняк.

Шахта цієї зміни горіла в роботі як ніколи і дала повну норму добичі.

## С. Р. О. Г. О. В. И. К

У ВЕЧОРИ

Увечорі

відбудеться побачення.

У ВЕЧОРИ

відбудеться побачення.

І думи летять.

В голубий вир

Голову спогади

б'ють крилом.

Поїзд

весело мчить.

І марно розтрачена

Крізь вікно

Юність твою

Проліта за вікном.

Вже бачу я,

Ти

Верхів'я гір

з сонцем вставала,

Спинають

Строчила

хмар безжурий літ.

нудьгу

На далекій півночі

Одноманітних світань.

Вітер

Шумним

настирливо дме

ішли карнавалом

Й дзвенить мов сталь.

Через кімнату

Там залишилось

убогу твою

місце робоче,

Манекени модних пань.

Ударника

Бриніли

місце моє,

музикою бали.

І товариш

Пинались

мій варстат.

добірним вбранням

За роботу

Хороводи дам.

зразкову,

А тобі за труд

За відданість

в груди-бокали

крім

Наливало життя

Поляки на зборах

Отруйну дань.

Путьовка

І на кожному кроці

мені від завкому

Машинки

В соняшний Крим

надмірної гри

До солоного моря.

Падали руки



І мріяла ти в утомі на шовк.  
 про далеке сонце,  
 Небачений Крим  
 І моря шорх.  
 Партнерів похить хижа  
 В жагучім па танго  
 Панянкам схиляла  
 стани-лози.  
 А тебе  
 весняним днем підрізав  
 Розбещений огонь  
 Невблаганної туберкульози.  
 В наш час тобі  
 Наперекір  
 минулій журбі  
 Бути  
 в ударницьких лавах.  
 На рихтованнях доби  
 Давати уперті бої  
 За славне сьогодні

і завтра.  
 Цього дня  
 зі мною поруч  
 Тобі ловити  
 крізь вікно  
 Пейзажу гру мінливу.  
 І хай нам  
 розказують гори,  
 Як не дуже давно  
 Гості в Криму  
 соціально змінилися.  
 І так  
 незабаром побачення.  
 Поїзд  
 тунель проліта  
 І горами гримить.  
 Вже скоро  
 побачу,  
 як  
 Соняшна висота  
 Упала в солону блакить.

## П Е Т Р О Л И Х О Л А Й

### РОБІТНИЧА ДЕЛЕ- ГАЦІЯ НА ХТЗ

ПОЛЕ,  
 чорне поле  
 і рівна дорога —  
 асфальт.  
 Вітер в обличчя  
 коле,  
 вітер —  
 альт.  
 Авто  
 ковтає дорогу  
 рівно  
 10 хвилин.  
 Далі немає  
 ходу —  
 білих огнів  
 тин.

Ніч волохата  
 звисла.  
 Над полем  
 широким —  
 ніч.  
 З цехів  
 весела пісня,  
 завзятої праці  
 річ.  
 Там —  
 де широке поле,  
 прямо у неба  
 синь,  
 прямо у небо  
 голе  
 підвелись нові  
 корпуси.  
 Не самі —  
 на рихтованнях



праця  
кипіла  
день,  
ніч.  
Мороз  
п'ятнадцять,  
двадцять  
не втамує  
жар облич.  
І от  
на це будівництво,  
на працю  
наших рук  
приїхав, щоб подивитися  
наш німецький  
бовець —  
друг.  
... В Берліні  
голодним п'ходом  
роз'їдає асфальти  
криза.  
В димарях  
над похмурим  
заводом  
мелека дзюбатеї  
в'є  
гвізда...  
А по бруку  
робітник —  
без роботи.  
Тільки щелепи  
зведено —  
голод...  
Ви лиш  
вслухайтесь...  
робітник —  
без роботи...  
... А за віщо ж  
голод?  
І от друг

Лютий 1932 р.

нам палко  
говорить: —  
(слухай пильно  
цих слів  
простих)  
Про хліба  
потоплені  
гори.  
І людей,  
що шукають  
хлібних  
крихт.  
Про те,  
що ось незабаром  
і вони роботу  
знайдуть.  
... Одним, міцним  
ударом  
розчистять  
свою  
путь.  
І тоді  
над Берліном  
чорним,  
де в димарях  
гніздиться  
крук,  
будівництва  
прапор розгорне  
мільйон робітних  
рук.  
Пролетарі —  
не мають хати.  
Батьківщина ж  
для них  
одна.  
Як треба  
перемагати,  
німецький товариш  
вже зна.



# ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

## ЦВІТ БАВОВНИ

### ПІД ЗОРЯМИ БУХАРИ

Колгоспникам — бавовно-  
робам Херсонщини

Автор

I

— Ти тільки зваж: це ж цілковитий переворот у сільському господарстві! Цей агроном зібрав, переводячи на гектар — 27.000 — двадцять сім тисяч! — пудів картоплі з гектара, 16.400 пудів помідорів, 17.440 пудів єгипетського столового буряку, 27.625 пудів огірків, 12.000 пудів капусти — з гектара. Не забудь, що огірки на його гектарі дають йому чотири врожаї, редіска — 10 врожаїв! Цей агроном уже дістає до 800 пудів бавовни з гектара — тимчасом як до нього у нас одержували й одержують якихось 70 пудів. А. Аграновський свідчить, що сам бачив на городах цього агронома помідор, який вважить  $1\frac{1}{2}$  кілограми, голову капусти, що важить 4 кілограми, буряка, який важить 5 кілограмів. А. Аграновський бачив на городах цього агронома „окремі примірники капусти“ вагою на 24 кілограми. Ти уявляєш...

Леон Лиск розмахував руками й газетою, зустрівши мене на вулиці Карла Лібкнехта ще в Харкові 4-го серпня минулого року. Він тримав свіже число „Известий“ від 3-го серпня і довго не міг заспокоїтись, щиро зворушений свіжим твором запального журналіста.

В статті „Нет, не погибнет тов. Золотов“, що за кілька тижнів стала відома на весь Союз, А. Аграновський писав:

„Золотов — новатор. Він одкрив зовсім особливу методу виробництва бавовника, методу, яка обіцяє повну революцію в бавовняному ділі. Золотов обіцяє замість 50 — 70 пудів бавовни — 500 — 700 — 800 пудів з гектара.

Золотов дістає вже до 700 — 800 пудів бавовни з гектара.“

Перечисливши цей видобуток на відсотки, засвідчивши, що Золотов перевишив звичайні врожаї бавовни на 1.000 відсотків та навівши довгу низку тих чисел, що мені їх одним духом перелічив на вулиці Карла Лібкнехта тов. Леон, — А. Аграновський, трохи мабуть подумавши, додав:

НАД оазом схилювся зоряний  
грот,  
тисячолітнім скований роз-  
думом.

Поїздів, караванів омріяний порт  
розсува безбережжя жовтозему.  
На груди Закаспійських душних  
широт,  
розрубавши пустелю весняним  
днем,

оази бавовни азійський народ  
розгортає радянським знаменем.  
Врати Криворіжжя, б'ючи руду,  
текстилі московські — друзі старші  
чують: оазами следили<sup>1</sup> йдуть  
всесоюznego походу маршем...

<sup>1</sup> Бавовнозбиральні машини.



„Орудуючи такими фантастичними цифрами, ми цілком усвідомлюємо собі, що ставимо під удар і Золотова й власну статтю, бо справді трудно повірити в подібні повідомлення. Єдине, що ми можемо запропонувати — це з'їздити до Золотова (Стара Бухара, Бухарське лісництво, з кілометри від міста) й особисто пересвідчитись у всьому, що тут розповідали.“

— Пропонуємо наслідувати ширшу пораду А. Аграновського, — в один голос кажуть Арсен Маркович та орток Ашраф на Леонуву згадку про відому статтю.

Вранішня молочна спека. Крученими східцями медреси Діван-бегі квапливо сходимо їмиватися.

\* \* \*

За містом море курави не зникає і навіть не мілішає. Глиняний попід Бухари тече на всі околиці, висить хмарою над оазою. За містом починаються попелясті, блідозелені долини. На околиці — глиняна будка, занесене вапнистом пилом деревце. Стоять кам'яні коритя з водою. Над оазою густа мовчазна спека. Дід — узбек підливає води в корита. Він точить її з міського водогону. Десять далеко в диму дороги з'являються вершники. Дивні вершники, вони не то їдуть, не то йдуть, чудно переставляючи витягнуті ноги. Кіннота — під котрою коней не видно. Під'їждять. На маленьких осликах більше вчетверо од них здоровила. Ішаки ховаються між довгими пелехатими шароварами верхівців, зникають у їх кольористих халатах немов у мантиях. Ці осідлані огирі викликають більші жалю, ніж сміху. Кожен вершник, злізши з свого сердешного огиря — міг би взяти його на руки й понести, мов дитину.

То дехкани їдуть до Бухари. Ішаки по-дитячому жалібно дріботять козинячими ніжками просто до кам'яних воріт і так з верхівцями на коротких хребтах витикаючи з барвистих мантий лише вуха та морди — жадібно п'ють білувати мутну воду. Урочисто-кумедні вершники через вуха віслюків кидають в корита мідяки й срібні монети. Дід не забирає їх з води — на глейкому мулові, на дні кам'яних корит збирається численна, але досить скромна казна.

— Такий звичай у сартів, — відповідає на наші зацікавлені погляди довгобразий завідувач водного розподільника, і це перший і єдиний за всю подорож раз почута нами стара назва народу, оджила й одкинута сучасністю.

До оклиць міста підступають зеленобурі квадрати густої рослин. Вона сягає людського росту, гілляста й пелехата, дебелим стеблом та листям трохи схожа на бузок. Гілля рослини вкрите численними коробочками-завбільшки з волосський горіх, нижні, затінені коробочки, схожі на ці горіхи, іще вкриті зеленою шкаралупою, поодинокі верхні порижілі — тріснули й запінились золотавим пухом... Під глиняні горби цитаделі Старої Бухари підпливають бавовняні лани дехканського колгоспу.



Під каршинські ворота стелються плантації Бухлоса — Бухарської лісово-дослідної станції. Тут працює агроном тов. Золотов. „Система тов. Золотова“ — формула, яка не сходить зі сторінок преси Радсоюзу протягом весни і літа. На Україні створена всеукраїнська бригада застосування й популяризації системи Золотова серед молодих бавовноробів Чорномор'я.

За сорок хвилин, покинувши душний квадрат Лябі-хауза, сходимо на тиху доріжку плантацій Бухлоса; дихаємо прозорими й терпкими випарами зелених островків фашинованих гряд.

Бавовна — українське ім'я рослини, яку узбеки звуть пахта й гуза, хівінці — гувоча, перси — пембе, грузини — бимба, англійці — коттон, німці — ді баумволле, себто дерев'яна шерсть, японці — ватта, росіяни — хлопок. 1930 року вона прийшла в колективні степи українського Чорномор'я, щоб зміцнити всесоюзний фронт боротьби за бавовняну незалежність Радсоюзу.

Бавовна — народне ім'я рослини, точніше вона зветься бавовник. Вітчизна бавовника, — тропічні країни, там він росте багаторічною рослиною і в дикому і в культурному стані. Походження бавовника не належить якійсь одній країні. Індії, Китаю, Африку, Центральну Америку та Південну Америку — вважають чотирма основними центрами походження всіх світових бавовників, які зосереджували кожний в собі цілком своєрідні, зовсім відмінні від цієї рослини інших країн, форми бавовника. З цими основними центрами походження рослини пов'язують і культуру бавовника, що народилася в глибоку старовину. Перу й Мехіко в Америці, Індія й Персія — в Азії — найдревніші цивілізовані країни, що вирощували бавовник та пряли і навіть ткали бавовняне волокно. У вбранні єгипетських мумій дослідники не знайшли бавовняного волокна, але в саркофагах укупі з муміями знаходили насіння й коробочки бавовника, древній історик Геродот каже в своїх писаннях, що єгипетський фараон Азіазіс у подарунок македонцям послав лати, розшиті золотом та деревною шерстю — бавовною. В могилах древнього Перу знайшли зразки бавовняних виробів, які мають більший вік, ніж перші писані згадки про бавовну в Індії, хоч ці згадки сягають за тисячу років до початку нашої ери. Гарячі пустелі берегів Перу на довгі сторіччя зберегли від повного тління людські останки й документи культури древнього людства. Певні згадки про бавовну є в індійських законах Ману — писаних у VIII сторіччі перед нашою ерою. Зьомого віку перед нашою ерою асирійський цар Сеннахеріб згадав в своїх написах про бавовну, яку він зрошував у своїх Ніневійських садах у Тигрі. Геродот іще згадає про індійців-солдатів армії Ксеркса, які носили бавовняний одяг. Змалювуючи злющу спеку в перському місті Сузах, Аристобал — генерал Олександр Македонського — розповідає, що перси, рятуючись від спеки, вішали перед



вікнами й дверима запинала, набиті бавовною. Історик Теофраст описуючи 2300 років тому острів Перської затоки Тілос, що тепер зветься Бахрейн, говорить про тамошнє „дерево, що дає шерсть“...

Перші писані згадки про бавовноробство в Європі, а саме на півдні Греції, пов'язані з I та II сторіччям нашої ери. Справжня культура бавовника прийшла в Європу тисячу років тому, завдяки рухові арабів. Вкорінилась вона, насамперед, в Іспанії, де згодом виникла й бавовняна промисловість. Іспанське місто Барселона в XII і XIII сторіччі стає великим мануфактурним центром — тут виробляють з бавовни парусні тканини й бумагу. В Англії того часу з бавовни виробляли лише ґноти для свічок — привозна бавовна не могла конкурувати з англійською шерстю. Наслідком хрестових походів виникає бавовняна торгівля — близьке знайомство європейців з готовим продуктом бавовноробства Малої Азії. Венеція перша почала виробляти з малоазійської левантської бавовни пряжу й тканини. Це було в XVI віці і цього ж сторіччя, захопивши Балканський півострів — турки принесли сюди бавовник. До п'ятнадцятого сторіччя культура бавовника завоювала після Західньої Азії й південні країни Європи, а бавовна-сиревина знайшла собі застосування в середніх та північних країнах Європи.

Довгий час, доки європейці мали справу лише з бавовною — готовим продуктом бавовника, вони мали химерну уяву про сам бавовник. Про це свідчать не такі вже й старовинні оповідання багатьох європейців-мандрівників, які одвідували далекі країни Сходу, але якраз не ті, де можна було зустріти бавовник живий, на ниві... Мандрівники, яким таки не бракувало фантазії, особливо плутали старе грецьке визначення бавовника: дерево, що родить шерсть. 1322 року Джон Мандевіл видав книгу „Подорож“, де розповідає про царство Татарського хана такі цікаві речі.

— „І росте там рід овоча, схожого на тикву, і коли ці тикви досягнуть, їх розрізують пополам і знаходять там маленьку тваринку з м'ясом, кістками й кров'ю, на вір маленького ягняти, з шерстю назовні. І їдять і те й друге — і плід і тваринку — і це є велике чудо. Цей плід і я їв“.

— Так розповідати своїм землякам про бавовну Джон Мандевіл міг звичайно, тільки об'ївшись чудесного азійського плоду. Його ж щиросердні оповідання свідчать і про те, що і в старовину були мандрівники, які привозили своїм землякам правдиві оповідання про чужі краї, — коментує по павзі записки мандрівника Джона Мандевіла мандрівник Арсен Маркович.

Навіть 1681 року в науковому збірникові „Історія рослин“ Дюро подає ось такий опис про дивну скітську рослину-тварину, яка родить шерсть та має назву „баромець“, тобто баран.

— „З вигляду він був схожий на ягнятко і з його пупка росло стебло чи корінь, з допомогою якого цей зоофіт чи рос-



лина - тварина, тримався й зв'язувався подібно тикві, з ґрунтом під поверхнею землі; він поїдав навколо всю траву, яку міг дістати по довжині свого стебла чи кореня. Мисливці, що йшли шукати цю істоту не могли захопити його силоміць або зрушити з місця, доки їм не вдавалось перерізати стебло добре націленими стрілами або дротиками, після чого тварина одразу ж падала, розпластавшись на землі, й умирала. Якщо її кістки з певними церемоніями та закликаннями клали в рота комусь, хто хотів прорікати майбутнє, того одразу ж охоплював дух провидіння й він діставав дар пророцтва“.

Того ж 1681 року звіт про подорож Струйса таке розповідає (теж про бавовну): — “На західньому березі Волги є велика суха пустеля, що звється степом. В цьому степу існує химерного рода плід, який звється „баромед“ або „барнич“ (од слова баран, що визначає російською — ягнятко), бо й й формою і зовнішнім виглядом він дуже нагадує вівцю і має голову, ноги й хвіст. Його шкіра вкрита пухом, дуже білим і ніжним, мов шовк. Він росте на низькому стеблі, близько двох з половиною футів височини, часом і вище, і підтримується ним якраз у місці пупка. Голова його звисає вниз так, немов він пасеться і з'їдає траву; коли ж трава в'яне — він гине. Та останнє мені завжди здавалось дивним. Однак ж — коли я висловив здогад, що зів'ялення рослини могло бути викликане тимчасовою нестачею вологи — люди запевняли з численними заріканнями, що вони часто з цікавості проводили такий досвід, стинаючи траву, після чого рослина негайно ж в'яла. Справедливо й те, що нічого з такою жадобою не бажують вовки, як цю рослину, і що внутрішні її частини більш схожі своєю анатомічною будовою на ягня, ніж мандрагори на людські“.

Ці барвисті оповідання про бавовну шановні європейські мандрівники стверджували не лише посиланням не те, що самі їли дивні плоди тварини - рослини, як то писав Джон МанDEVІЛ — а ще й подавали в своїх книгах оригінальні малюнки цього дерева — барана, що родив шерсть. Особливо цікава ілюстрація в старому творі того ж таки Джона МанDEVІЛА. На гіллі рослини висять коробочки, схожі на оці ось коробочки фашинізованих гряд тов. Золотова, а з них — розлущених — виглядають голови й ріжки й пухнасті тулуби милих маленьких баранців...

Ми сидимо біля контори Бухлоса, чекаємо агронома — заступника тов. Золотова, розглядаємо достиглі коробочки пишного єгипетського бавовника, і товариш професор має час і нагоду заглибитися в сиву історію цієї справді чудесної рослини, яка родить ту золотисту дерев'яну шерсть, на базі якої лише можуть працювати численні текстильні фабрики Іваново - Вознесенська, Москви, всього Радсоюзу.

— Чи їли бавовну вовки — це відомо мандрівникові Струйсові, це було в його часи, — перегортає грубий аркуш газети Леон. — А от у наш час бавовну таки справді їдять верблюди. І не ба-



вовник, не зелень, а такі бавовну зібраний сирець. Ось оце, сьогоднішнє число „Узбекистанской Правды“ розповідає, що тисячі тонн недоодржує щороку наша текстильна промисловість через те, що вони гинуть, не дійшовши навіть до бавовноочисних заводів. Біля трьох відсотків зі всього врожаю гине на полі від пізнього і неохайного збирання та по дорозі з поля до скупшункта. Розсипається з дірявих мішків, гине під копитами коней, верблюдів, ішаків „його їдять верблюди. Він губиться по шляху зі скупшункта на бавовнозаводи; один верблюд може з'їсти на двадцятикілометровому шляху 10 кілограмів сирцю. А скільки верблюдів і по скільки рейсів роблять на перевозках бавовни.“ Газета справедливо закликає підняти трудове дехканство, робітників скупшунктів на боротьбу з такими важкими і цілком непродукційними, нічим не виправданими втратами коштовної сировини. Вона наводить опублікований у „Правді“ лист робітників Трьохгорної мануфактури, які закликають організувати пильну й уперту боротьбу з цими втратами.

Такі в розмові і в записках ми переходимо з історії цікавої рослини до сьогоднішніх турбот про дитину радянського сонця, до великої колективної боротьби за радянську бавовну.

Називати вереснем ці бухарські дні трохи чудно. Надто густе і щедре тут сонце, прозоре й глибоке небо. Таке безхмарне й високе небо дзвенить над Бухарою по шість літніх місяців. А зорі над нею висять низько і дуже низько спускається над теплим сном глиняної оази сніжний поєс Чумачього шляху.

Першого разу ми не дочекалися в Бухлосі ні тов. Золотова, ні його заступника агронома Н. Д. Ідемо вдруге... Соняшне проміння борсається в хмарах перетлілої куряви. Автобус зупиняється перед Бухлосом.

Минаємо темнозелені густі гряди високої пелехатої рослини. Пахта. Хлопок. Бавовна. На довгих стеблах блідожовті, великі, пухнасті квіти. Ці гряди лише одцвітають.

Серед грядок стовп. Дроти поземні, високі. Од стовпа спускаються правильним вигнутим віялом густі й тонкі похилі дроти. Грядки огорожені, на огорожі допка з написом: „Не заходити, за дроти не торкатися — небезпека для життя.“

— Це мабуть те, що в відповідній літературі зветься: йонізація у вирощуванні сільськогосподарських культур.

Леон Лиск висловлює здогад. В конторі Бухлоса зустрічає нас великий заголовок стінгазети „Фашина“

— Скажіть, будь ласка, вам потрібні робітники? На збір пахти. Сміло виступав вперед товариш професор. Гостробродий меткий конторник пильно зиркає на спітнілу лисину і сугубо інтелігентську постать Арсена Марковича, але відповідає охоче:



— А як же, дуже потрібні.

— Хочемо поступити, — бадьоро продовжує Арсен Маркович Левашов.

— Вас багато. Четверо? Хоч би й сотня — якби підшукали нам сотню добрих хлопців, ми б вам і премію видали... Як оформити? Ідіть он туди у двір, спитайте діда Іргаша, — з ним про все умовитесь.

Професор Левашов гордо простує до дверей. Частина формальна минає без бюрократизму. Весело йдемо шукати діда Іргаша.

Поважний дідок — узбек зустрічає нас також прихильно — зацікавлено придивляється, сховавши очі в гострі прорізи повік.

— Збирання пахти<sup>1</sup> почнеться у нас днів за десять. Приїде товариш Золотов. Днів за чотири він повернеться з Ташкента. А до того — коли хочете, — копайте в нас арика... — стрибають на нас лагідні й пильні очі.

— Тільки копати арика — робота здільна, 67 копійок кубометр землі..

Дідок зиркає, кладе руку на жовту петельку халата.

Левашов дивиться на мене й Леона, киває про згоду, орток Ашраф кривиться, іронічно посміхається, але не заперечує, Леон і Левашов відповідають разом: — Гаразд. До початку збору пахти будемо копати...

— Завтра у нас вихідний день — післязавтрього з своєї години ставайте до роботи...

До діда підходить високий ставний узбек.

— Іду, діду Іргаше. Кидаю вас, — розмашисто кидає узбек.

— Чого це ти, Айвазов? — обзивається Іргаш.

— Шукатиму правду. Без правди робити не можу...

Айвазов хапливий, сердитий. Дідок задумано дивиться на грядки, підводить очі до сонця, мружить чоло.

— Революції ми не зробили. Правильно я кажу? — несподівано повертається Айвазов до професора.

— Чотирнадцять літ тому... — починає Левашов.

— Ат! Я не про те... — не то сердито, не то збентежено махнув рукою. — Революцію зробили, а справедливості ще нема...

Айвазов так же розмашисто й раптово одійшов, як і з'явився. Його широка руда гімнастерка пірнула в зелень бавовняних гряд.

Дід Іргаш глянув на нас.

— 6 люди, які люблять багато робити. 6 люди, які люблять багато говорити. І кричати... Айвазов посварився з тов. Золотовим, нашим директором. В нашого директора голова розумний і сердитий...

Дідусь дає нам талони на хліб. Прощаємось.

У „Парьку“ робітники Бухлоса — узбеки й росіяни одержують хліб, цигарки. Ми стаємо в чергу...

<sup>1</sup> Бавовни.



У двері вривається гімнастерка Айвазова. Заповнила половину кімнати.

— А... — Айвазов угледів нас. — В Бухлос. Надовго? Звідки?

Та відповідь наша його на цікавить, він починає розповідати сам. Служив тут механіком-конструктором. Багато допомагав Золотову. Винайшов потужну водогіну трубу для його фашинізованих гряд, та не встиг своєчасно подати проєкта до Центрального бюро винахідництва. А в „Известиях“ від 3 серпня з'явилась стаття Аграновського — він приписує цей винахід Золотову. Он як!

— Я назвав його злодієм. Так і назвав. Я чоловік простий, одвертий. І подав жалобу до прокурора в Ташкент. Прямо в найвищу інстанцію. В „Известия“ теж написав, що він — злодій, та чогось і досі не друкують... Але правди дійду. Дійду, бо винахід мій...

Айвазов квапиться, плямка широкими, засмаглими губами.

— Ось дивіться... От взм документ, що Золотов офіційно просить мене негайно подати рисунок винаходу. А ось — витяг з наказу, де він і словом не згадує про мій винахід — через що, власне, ми з ним і посварились...

Айвазов певно згадує про журналістів, що приїздили в Бухлос, нервово апелює до нас, як до прийжджих, безсторонніх. У витязі з наказу по Бухлосу ми читаємо, що механік-конструктор Айвазов звільняється з роботи за демагогію, підсиджування шофера, симуляцію в роботі, розкладницький вплив на робочий апарат лісово-досвідної станції, дебаші, відмовляння від роботи. Справу Айвазова Бухлос передає до прокуратури, кваліфікуючи його, як свідомого зривника кампанії збирання бововни. Підпис директора Золотова.

Підходить наша черга брати хліб. Професор відповідає щось двозначне — той ображається.

— Так — що? Золотов правий? Так? — похмуро запитує Левашова.

— Ні, поки ми не знаємо. Треба краще знати справу, щоб сказати хто правий...

У Айвазова багато рис, типових для демагога и бузотьора. Вся справа явно скидається на внутрішню відомчу склоку...

Левашов затримується, міркує, переступивши поріг.

— Але ж справа ця пов'язана з робітничим винахідництвом та фашинізацією, що прелунала на весь Радсоюз. Залишати не варто...

Леон висловлюється за те, щоб докладніше ознайомитися із справою Айвазова.

Ми умовляємось з Айвазовим. Післязавтра увечері він приїде до нас на Лябі-хауз і розповість докладніше про свою кривду.



Багатолітній бавовник, і природний і культиваний — не виходить за межі теплого тропічного пояса. Він живе там протягом кількох і навіть багатьох років, його можна зустріти в звичайній життєвій обстанові. Він росте на відкритих галявинах по берегах річок, самотніми здицаними кущиками. На екваторі тубільці саджають бавовник побіля своїх хат, збираючи врожай на свої домашні потреби. Тропічний бавовник протягом кількох літ виростає в гіллясте дерево, що сягає часом за шість метрів височини. Мандрівник Пірсе розповідає, що під час подорожі по Бразилії він бачив бавовник, якому налічували вісімдесять років життя і який іще давав плоди. В старих поземельних справах місцевого населення згадується про цей бавовник, як про межовий знак.

— Свідчення мандрівника Пірсе — досить цікаве, якщо його „бачив“ сказано не в тому ж пліві, що й Джона Манделіла, який — як ви знаєте — запевняв читачів, що він не те, що бачив, в навіть і в чудесне ягня, яке росте на дереві й дає м'ясо та шерсть, — робить короткий відступ професор.

Первісне бавовноробство тропічних і навіть деяких субтропічних країн на початку будувалося виключно на багатолітніх культурах бавовника. Та досвід культури бавовника настановив бавовноробів застосувати однолітнє використання бавовника, що давало за менший час вирівання й пеклування коло засівів частіші й більші врожаї. Цей перехід в культурі бавовника від багатолітнього до однолітнього його використання став за поворотний пункт, чинник величезного значення в історії світового бавовноробства. Застосування бавовника в однолітній формі, плекання численних нових однолітніх видів його з перевагою плодового гілля, дало можливість збирати врожаї в перший рік життя бавовника. Завдяки цьому бавовник сміло помандрував за тропіки та оселився в країнах, що лежать далеко на північ і південь від екватора, де раніш він не міг вижити, витримати морозів, будиши багатолітньою рослиною. Багатолітній бавовник не міг би жити не лише на степах українського Чорномор'я, де бував жорстока зима, а навіть і по деяких місцевостях Середньої Азії.

В теперішній історичний момент життя бавовника — він посідає найбільші площі не там, де пройшов свою першу дорогу. Сучасне бавовництво основних бавовняних країн світу — Сполучених Штатів, Китаю, Індії, Єгипту, Середньої Азії — будується цілком на культурі скороспілих бавовників, які рано пускають плодове гілля, швидко цвітуть і їх засів використовується протягом одного лише року.

Перед засівом скороспілого — трав'янистого бавовника насіння його намочують у воді, при сприятливих температурних умовах бавовник сходить через п'ять днів. Коли ґрунт не має достатньої



температури — бавовник сходить лише через 10 — 15 днів, а то навіть і пізніше. Затримка сходів трапляється часто ще й від утворення кори після дощів на ниві. Енергія зростання молодого сіянця — бавовника дуже залежить од температурних умов. Дитина сонця, — кажуть на бавовник американці. Максимальне ви-ростання бавовника відбувається при 35° Ц. При температурі 37° Ц ріст бавовника цілковито припиняється. В особливо задушливі дні середньоазійської спеки ніжна дитина сонця зовсім ціпеніє, не росте, не їсть, майже не випаровує і можливо навіть не дихає.

Бавовник зростає на невеличке деревце, випускає все нові ростові та плодові гілки. Плодові гілки — це ті, на яких квіти й коробочки бавовника сидять непосередньо, ростове ж гілля лише несе на собі такі ж ростові або плодові гілки й ніколи не має на собі квітів. Що раніше з'являється на бавовникові плодове гілля — то скорше бавовник розквітає, тим раніше дає достиглі плоди. Скороспілі бавовники пізнають з того, як низько на стеблі розвиваються в них плодові гілки. Часто плодове гілля починає додаткове розгалуження, даючи додаткове плодове гілля, — цим, звісно, збільшуючи врожай. З метою пожвавити розвиток плодового гілля та прискорити дозрівання коробочок — в культурі поливних бавовників і запроваджується так звана чеканка — обрізування верхньої частини рослини. Як загальний прийом, чеканку застосовувати не можна.

Основне розгалуження коріння бавовника сягає, приблизно 40 — 50 сантиметрів завглибшки від поверхні ґрунту. Бавовно-роби досліджують зміни, які проходять у розвиткові коріння рослини, щоб відповідними впливами — за поливного культивування бавовника особливо — впливати на розквітання, дозрівання, врожай культури.

Листя бавовника буває блідозеленого, темнозеленого та червоного забарвлення, голе чи волосисте, як і стебло й гілля. Зав'язь квітки рослини складають три, чотири, а то й п'ять гнізд — від числа гнізд залежить і розмір плода.

Квітка бавовника цвіте лише один день. Вона розкривається вранці, в прохолоду передосінніх днів — значно запізнюючись, після розкриття квітки лопають пильники, й бавовник сомоопилюється, бо природне запліднення для нього виїняткове. Після полудня влітку, а восени пізніше — віночок квітки починає повільно червоніти й стулятися, на вечір пелюстки в'януть. Прицвітники бавовника бувають зелені або червоні, цілі чи зубчасті. Пелюстки віночка квітки бринять білою, кремовою, жовтою, червоною чи рожевою барвою, пильники заливає яскравожовта чи кремова фарба.

За 20 — 25 днів розвитку молода зав'язь набирає майже повної величини. Цей зовнішній розвиток коробочки зовсім не визначає її дозрілості. Щоб цілковито розвинувся зародок насіння та здобули потрібну товщину й міць стінки волокна — мусить минути ще 25, а то й більше днів. Від цвітіння до зрілості й роз-



криття коробочки бавовника проходить пересічно 45—50, а то й багато більше днів — залежно від тепла, від підсоння краю. Розміром коробочки виростають од 1, 5 до 4, 5 сантиметра в діаметрі, залежно від свого розміру, одна коробочка може дати один, два, п'ять або й десять грамів золотої дерев'яної шерsti. Ця шерсть — бавовняне волокно виростає з клітин шкірки бавовняного насіння. Кожне волоконець дуже витягнута клітина, що в 2.000 разів перебільшує довжину пачаткової вихідної клітини, залишаючи той самий поперечний розмір. Остаточна довжина, виткість та міць дозрілого бавовняного волокна залежить переважно од сорту бавовника та ще од віку й умов виростання рослини. Кількість волоконець, що вкривають насіння, визначає „вихід“ волокна — відсоток ваги чистого волокна од загальної ваги насіння й волокна. Вага насіння й волокна вкупі складає вагу сирцю. Загальні середні „виходи“ волокна складають 30 або 35 відсотків волокна од ваги сирцю. Природа обдаровує волокно білим, ясножовтим, бурим чи зеленим забарвленням. Середня довжина волокна 20 або 29 міліметрів, але в деяких форм довговолскнистих бавовників волокно сягає навіть за 50 міліметрів. Соняшне ніжне волоконець розривається, коли до нього чіпляють чотири, а то навіть аж сім грамів вантажу. З міцнішого волокна текстильні фабрики тчуть і міцніші тканини.

Скороспілість, величина коробочки та число коробочок в умовах Середньої Азії визначають врожай будь-якого ґатунку бавовника. Всі три ознаки змінюються під впливом штучного зрошування. Це зрошування дає можливість керувати роботою коріння рослини, а, значить і розвитком його надземної частини. Недостача вогкості в ґрунті прискорює розкриття коробочок, а зайвина — затримує. Ріжниця на один або два поливи за час од квітіння до розкриття коробочок дає десять днів ріжниці в початкові розкриття коробочок для одного ґатунку. За допомогою поливів бавовнороб може керувати ходом розкриття коробочок. Це знають не лише ботаніки та агрономи. Газета „Правда Востока“ 2 жовтня 1931 року говорить:

„Лише політичні сліпці та праві опортуністи можуть заперечити про загасання класової боротьби. Класовий ворог не дрімає. З кожним новим днем на бавовняних полях — нові форми боротьби. Сьогодні куркуль — бай та підкуркульник агітують невідому ще частину дехканства поливати бавовник в момент його повного дозрівання. Таким маневром глитай добивається погіршення ґатунковості бавовни.“

— Більше полів — більше здає сирцю, — ось аргументація класового ворога. Глитайська агітація не дістає ще міцної відсічі. Щойно сьогодні — 28 вересня загітовані баями колгоспники артілі імени 1 травня Дельгаушинської сільради полили готовий до збору бавовник. Плєн збору та здавання бавовни в колгосп імени 1 травня в наслідок поливу бавовника надовго відволікається.



Ще 14 вересня була на сполох „Туркменская Искра“. (Ашхабад).

„Не зважаючи на категоричну заборону поливати бавовняні поля після 1 вересня, в колгоспі „Тезе-Йол“ на ниви пускають воду. Це головотство чинять з розпорядження голови райкоопспілки тов. Раїм Бердієва, що звелів залізати поля.

Такі ж випадки трапляються на полях колгоспів, розташованих вдовж залізничної колії. Треба негайно привернути до цієї справи громадську думку, а то на нивах залишаться недозрілі коробочки бавовни.“

„В деяких місцевостях Ферганської долини до цього часу продовжують поливати бавовник. Це одтягає дозрівання сирцю та прозводить до того, що декотрі колгоспи й дехкани здають сирю бавовну“ — каже 1 жовтня „Узбекистанская Правда“.

І навіть 21 листопада сталінабадський „Коммунист Таджикистана“ бив на сполох, подаючи повідомлення з Шаартуза: „В районі виявлено кілька обурливих випадків умисного поливу бавовни з метою збільшити вагу підчас здавання. Агроперсонал в цьому напрямі не провадить достатньої роботи. Більш того — з гектари бавовни були залині з розпорядження агротехніка Кисельова. Байство ж та глитайня умисно заливають свої ділянки на те, щоб затягнути доспівання бавовника та ухилитись од виконання твердих завдань“.

В Середній Азії бавовну сіють переважно від 15 квітня до 15 травня. В північних районах сієба починається пізніше і раніш кінчається, а в південних навпаки — раніш починається і може пізніше закінчитись. На гектар висівають три, чотири або й шість пудів насіння, залежно од району, підсоння, ґрунту. Рівні ниви бавовника поливають протягом літа чотири або п'ять разів, а джоячні (посіви на грядках) — п'ять або шість разів. Джоячний посів бавовника поливають так званим інфільтраційним способом — наповнюють канали поміж грядками або ж пропускають невеликий струмок через довгу покручену каналку протягом цілої доби чи довше. Щоб полити гладенькі рівнинні посіви бавовника — їх просто „затоплюють“. Принаймні так поливали з давніх-давен і так поливають більшість полів іще й досі.

В південних та середніх бавовняних районах врожай бавовни починають збирати в першу чи в другу половину вересня, у північних — наприкінці вересня чи на початку жовтня. Раніш збирали лише руками. Декотрі професори кажуть, що в Америці продукція найкращих збирачів бавовни — негрів сягає від 70 до 100 кілограмів на день, а декотрі меткі робітники назбирають за день 200 і трохи більше кілограмів бавовни, тимчасом як добова продукція „тубільців Середньої Азії“ — кажуть лише декотрі професори — не сягає за 40 кілограмів<sup>1</sup>. Ці наукові дані

<sup>1</sup> Г. С. Зайцев — „Хлопчатник“ (Ташкент, 1930). Примітка: „Глава составлена по просьбе редакции К. М. Мауэрром.“



про „тубільців“, тобто дехкан Радянської Азії, мабуть трохи застарілі, бо у вересні третього року п'ятирічки 50 колгоспниць колективу „Комунізм“ (Коканд) збирають щодня по 48 кілограмів бавовни, колгоспниця туркменка Гозель Дул із колективу імені тов. Айтакева збирає 50 кілограмів щодня, колгоспниця Дурди Генч приносить кожного вечора 57 кілограмів, ударниця Ашірматова Сарахан своїми меткими руками збирає ніжною дерев'яної шерсті 65 кіло, а колгоспник Андижанського колективу „Брлік“ Мірзаєв дає за день 96 кілограмів залотистого волокна. Таку життєву поправку вносять до старих професорових відомостей пропорму дехканської виробки ударницька робота, соціалістичне змагання та правильно застосована преміально-прогресивна відрядність у бавовняних колгоспах та радгоспах просторого Комуністану.

Приблизно в 80-х роках минулого сторіччя в Туркестані визначився основний ґатунок форм бавовника, що посів чільне місце в економіці краю. Вибір промисловців-селекціонерів випав на американський бавовник типу упланда. Цей американський „гість“ протягом короткого часу майже цілковито вижив тубільного азійського — „хазяїна“, культивованого тут сторіччями. Алеж із упланда не все набуло прав громадянства й таки в Туркестані природні умови краю одрубали й од упланда всі пізньоспілі форми — переважно майже всі довговолокнисті. Це було тим легше, що так звані природні умови допомогли селекціонери.

— Чому, не зважаючи на 9—10 років з насінництвом, що провадилась у Середній Азії біля бавовника, до цього часу в цій галузі явно незадовільний стан? Чому до цього часу ґатунковий фонд Середньої Азії майже на 50 відсотків засмічений — запитує відомий співробітник Науково-дослідного інституту по бавовництву тов. Страумал у своєму виступі на середньо-азійській нараді насінництва.

Відповідаючи на це запитання, він нагадує нараді про ті шкідливі теорії, що просіяли всю колишню роботу з насінництвом. Основоположником таких теорій був селекціонер Зайцев. „В загальному ході розвитку бавовника, починаючи од сходу й кінчаючи розкриттям коробочок, потверджується певна закономірна послідовність, певний ритм, підкорений внутрішнім факторам розвитку“ — і Зайцев запевняв, що ці фактори не можна змінити. Ці твердження й завдали великої шкоди радянському бавовництву.

— Температура є основний фактор, що виначая швидкість розвитку бавовника, — казав Зайцев і цілковито ігнорував інші фактори. На ґрунті цих „теорій“ зайцевська школа встановила, що єгипетські ґатунки бавовника в Середній Азії розвиватись не можуть. Зайцев та його послідовники — агрономи Мауєр і Деревицький з тої ж теоретичної передумови заперечували можливість у Середній Азії розплоду висококоштовних комплексних



гатунків бавовника, бо за твердженням шкідників — кожний міліметр збільшення довжини волокна проти стандартного гатунку № 508 нібито супроводиться знижуванням урожайності волокна, на чотири відсотки і що ми „не можемо змінити закономірності яка походить з природи рослини“.

В статті „З країни американської бавовни в країну бавовни єгипетської“ („Правда Востока“, 24 вересня 1931 р.) тов. Страумал висловлює думку, що Середня Азія повинна переключитись на розплід єгипетських гатунків бавовника. Він каже, що в розитковій „єгиптян“ можна смілив набрати таких темпів: 1932 року — 140-180 тисяч гектарів, 1933 — 320 тисяч, 1934 — 550 тис. 1935 — 1 мільйон, 1936 — 1.400 тис. і 1937 — 1.500 тис. гектарів бавовника.

Цілком зрозуміло, що, переключаючись на „єгиптян“, не можна забувати про „американців“ (упланди). На кінець п'ятирічки лишиться ще майже півтора мільйони га американської бавовни.

В країнах колишнього Туркестану, ще до підкорення їх царській Росії, все бавовництво базувалось на гатунках американської групи бавовників, які розводились тут з древніх часів, невідомо коли переселившись сюди через Персію з Африки. Ці гатунки в Середній Азії мають загальну назву „гуза“, а в Закавказзі — „каракоза“. Цих гатунків було дуже багато, кожний хоч так-сяк відокремлений край Середньої Азії мав свій власний гатунок — тим то існували: кокандська гуза, бухарська гуза, хівінська гуза, кізил гуза та багато інших. Кожен великий крам Узбекистану чи Таджикистану й тепер іще володів цілою низкою окремих відмінних гуз. В науковому вжитку гуза зветься — бавовна місцевого насіння. В порівнянні з американськими упландами гуза відмінна меншими врожаєм, дрібними коробочками, коротким та грубшим волокном. Гуза менш вередлива, посухостійкіша, її можна іноді культивувати й збирати врожай без єдиного штучного поливу. Завдяки останнім її якостям весь богарний (неполивний) бавовник Таджикистану, Узбекистану, Туркменії і потойбічних сусідів — Персії та Афганістану — це майже виключно гуза.

Гузу ми бачили на цеглянім і гарячім терені всіх оаз, що їх розрубав Середньоазійська магістралля, сталым напруженням розмотуючись від берегів Каспійського моря до Зеравшанської оази Бухари. Упланди бачили на колгоспівських нивах бухарських дехкан і побачимо та придивимось ближче до них завтра й післязавтра, у всі дні праці в Бухлої.

До фашинних гряд Золотова присунулись сусідами зелені й свіжі бавовняні поля колгоспів. На них цвітуть і зріють переважно „американці“ — упланди.

\* \* \*

Ні першого, ні другого вечора Айвазов до нас не прийшов. Не прийшов він і після, хоч ми все сподівались. Цей факт пев-



ною мірою складає ціну його винахідницьким претензіям до Бухлоса та тов. Золотова. Претенсії Айвазова трохи характеризували й ту атмосферу, в якій починав свою роботу т. Золотов і в якій провадив її до статті А. Аграновського.

### III

Точно о сьомій душного бухарського ранку ми вже сидимо біля контори Бухлоса. Ні діда Іргаша, ні когось іншого з господарників дослідної станції нема, деś сплять спокійно, призначивши чотирьом новим сезонникам прийти на роботу о сьомій годині.

Леон роздумливо сідає на східцях ганку, запрошує сідати й нас. Просто на ганок націлилось сонце. Щедre, настирливе. Проти вікон контори буйний квітник. У Золотова й квіти ростуть на фашичних грядах.

— Та які квіти, хлопці! — гукає професор, пірнувши в веселкову тисячобарвну гушавину. — Це не рожі, а соняшники. Хіба це півонії? Багряні брилі. Як їх витримує це височенне гілля. Тут і криниця, ідїть сюди, — радіє знахідці Левашов. Сажнів півтора в ґрунт — вода. Бухлос розташований на луговій рівнині. П'ємо каламутну й кепську на смак воду, п'ємо довго, бо вона холодна. Ми зжилися вже з загальним безводдям душних азійських саз.

Цямрини, криниці оточувала ціла райдуга дорідних і ніжних квітів — назв багатьох із них ми не знали. Вони зростали на грядах, розташованих правильними рівчаками та обплетених лісами з тонкого галуззя.

Аж на початку дев'ятої прийшов Іргаш. Одмикає комору, беремо важкі заступи. Лісовод веде нас у високі й гарячі хащі, зупиняється проти глибокого, наповненого гнилуватою водою арика, одмірює площу й розповідає, як копати новий глибокий арик, що буде продовженням старого давно викопаного. Натискуємо заступами — земля вогка, викидаємо шматки бронзового глею. За роботу беремось щиро.

— Це ж у Золотова, для фашичних гряд..

Не зовсім свіжою хусткою Арсен Маркович витирає свою спраглу лисиву, а в голосі у нього шанобливість і самопожертва.

\* \* \*

Досвіди з фашинізованими грядками провадились сього року не лише в Бухлосі. В Туркменії один з варіантів досвіду провадився за вказівками т. Золотова, а три — різними змінами. Рівнобіжно з посівом бавовника на фашинізованих грядках вирощували й ґрунтовий звичайного поливу бавовник. „Наслідки врожайности такі: кращі фашинізовані грядки дали врожай нижчий од ґрунтового звичайного посіву на 20 і більше відсотків“, — подає 10 вересня в „Туркменской Искре“ І. Вішневський відомо-



сті, що так не зовсім збігаються з підсумками Аграновського, які вичитував мені Леон з „Известий“ на вулиці Карла Лібкнехта в Харкові.

— Та чи визначає це, що фашинізовані грядки провалились? — запитує І. Вишневський. — Ні, не визначає. Таку заяву не можуть зробити навіть вороги фашинізованих грядок.

Агроном наводить причини кепського врожаю на дослідних фашинізованих ділянках у Туркменії.

„Поливали фашинні грядки за тією ж метою, що й звичайний посів бавовника — всього п'ять разів із перервами по 15 — 20 днів. Цим бавовник підсушили, і він дав низьку врожайність. Строки поміж поливами треба було неодмінно скоротити до 7 чи 8 днів, розподіливши воду, зменшивши на кожний раз норму води, як це робить Золотов... Товариші, які проводили досліди, прийшли до висновку, що фашинізовані грядки потребують на гектар води більше, ніж звичайний посів, що тов. Золотов зменшив фактичну витрату води. На гектар потрібно не 5.000 кубометрів, а 7-8 тисяч. Ця думка спірна, бо ніким не перевірена. Правильний інший висновок дослідників: фашини швидко витрачають воду, бавовник потребує не забареного нового поливу. Після того, як вода по фашинах увійде в землю — пропонують дослідники, кінці фашини можна прикрити, бо, створюючи надмірну аерацію в цей період часу, висушують землю. Досліди підтвердили, що на фашинізованих грядках кора не утворюється...

„Ми вважаємо за обурливий той стан речей, що Наркомзем до сього часу не розглядав підсумків досвідів з фашинізованими грядками“ — закінчує свій виступ агроном І. Вишневський.

... Перед вечором, обшкрібаючи бронзовий глей з черевиків, залишаючи мокру чорну хашу арика й задушливі, гарячі й вогкі лугові хаші Бухлоса, ми здаємо в дворі контори заступи, жадібно п'ємо воду, а потім минаємо свіжу зелень фашинізованих грядок, тонемо в канаву куряви — шлях до Бухари. На Лябіхауз звертаємо до кіоска за свіжими газетами. В колишньому гуртожитковій магометанських бурсаків, з великими пухирями на руках і тупою вагою в колінах лягаємо на розпечену за день суху долівку, вивчаємо фашинізацію ще й з поточної преси...

На другий день після виступу І. Вишневського в „Туркменской Искре“, 11 вересня в газеті „Узбекистанская Правда“ одвертіше й точніше висловився М. Пасинков.

„Партія ясно накреслила шляхи розвитку бавовництва. Всупереч опортуністичній настанові на „екстенсивний“ розвиток бавовництва, партійний курс скеровано на розширення посівної площі, за одночасного обов'язково гострого підвищення врожайності та механізації бавовництва. Тим то партія та уряд з такою увагою ставляться до кожної наукової спроби підвищити врожайність, так пеклюються про кожний серйозний винахід в цій справі. Пересадочна культура бавовника, фашинні гряди, місячний



епосіб Крутцова, досліди передових дехкан-колгоспників (Мавлян-Палвана та ін.) — всі вони зустрічають щирі турботи від партії. Та рішуче поборюючи бюрократично-консервативну неухважність до цих заходів, партія одночасно засуджує й „лівацьке“, порожнє захоплення, вимагаючи серйозної наукової перевірки кожного досягнення. Тільки після такої перевірки нову методи можна застосувати до масового вжитку“.

„Та проте за останній час навколо работ Золотова з фашинною методою культивуації бавовника створилась явно нездорова атмосфера, ажіотаж, почин якого взяв на себе фейлетоніст „Известий“ А. Аграновський. Його фейлетон, надрукований в „Известиях“ за 3 серпня провіщав „чудо під Бухарою“ і по суті звав вирити в це чудо“.

Далі М. Пасинков переказує ті самі цифри, що їх деклямував мені на вул. Карла Лібкнехта у Харкові тов. Леон, переказує, правда з меншим захопленням.

„З „легкої“ руки Аграновського, який бажане ввав за здійснене почалась справжня світогояска, навершення одної на одну фантазій та казок про фашинні грядки. Гулящий журналіст, побачивши у сні, що в Арменії, на бавовняних полях Сардарабада „фашини Золотова дають 1.800 пудів бавовни з гектара“ покванився поділитися цією сенсацією з читачами „Известий“. Інші легковажні журналісти спішно рознесли цю запаморочливу звістку. А насправді в згаданому Сардарабаді ніколи жадних досівів бавовни на фашинах не було.

В Бухарі побувала група журналістів. І ось у „Правде Востока“ та „За индустриализацию“ ми читаємо побідну реляцію про те, що Золотов ставить світові рекорди „врожаїв“, що в Кокандській групі радгоспів, де також закладено фашини Золотова, встановлено прогнозу урожаю „більше як 600 пудів з одного га“, що цілі загони колгоспників з усім своїм скробом, чадами й домочадцями переселяються на станцію Бухлоса та просять Золотова навчити працювати над високим врожаєм“.

Тут так само, як не було і з Аграновським, бажане стало еущим, поезія фейлетона розминулася з важкою прозою роботи. Насправді, звісно, ні восьмизотрудових врожаїв бавовника, ні двадцятисемитисячечудових врожаїв картоплі не знайшлося. А сама метода Золотова потребує серйозного наукового уґрунтування та вивчення. Прогноза врожаю бавовника на фашинних полях Бухлоса показала, що його можна сподіватися в розмірі 250 — 180 пудів з гектара на найкращих ділянках (такі ж врожаї збирають без фашин дослідні станції та передові колгоспники), що врожай огірків на 27.625 пудів (яка зворушлива точність, так піби його зважували на вазі!) підрахований Аграновським теоретично, шляхом підрахунку з грядки на гектар і, звичайно, і найменшою мірою не відповідає дійсності, так само як і чотири врожаї огірків та багато інших казок, розказаних на сторінках центральної та місцевої преси про „фашинне чудо“.



„Це, звісно, не визначає, що в пропозиції Золотова нема нічого цінного, нічого такого, що могло б принести користь розвитку радянського соціалістичного бавовництва. Треба лише припинити нездоровий ажіотаж та поновити істину: мрії хай лішаються мріями, а яв яв'ю. І плутати їх зовсім не слід. Треба перенести продовження досвідів Золотова в наукові установи, поставивши їх справді серйозно, науково „обґрунтовано“.

Під заголовком „Обмірковуємо досліди застосування фашинізованих грядок“ „Правда Востока“ містить цікаві пропозиції про підземне зрошування, які поширюють коло відомих уже способів. 14 вересня у статті „Підґрунтове зрошування без фашин“ агроном Понятовский говорить:

„Принцип підземного зрошування не новий. Підґрунтове зрошування не без успіху застосовується для зрошування цінних посадок у Південних Штатах Америки, а професор Воробйов на Україні кілька літ тому провадив дослід застосувати його до яровини й одержав приріст урожаю на 25 відсотків. Доказів доцільності підведення води до самого коріння рослин цілком вистачає: знищення кори, зменшення числа розпушування ґрунту й можливе здешевлення оброблення, посилення аерації — і як наслідок — кращий розвиток і плодючість рослин та підвищення врожаю. Потрібно застосувати досліди не лише з фашинною грядкою системи Золотова, а за широким плянком можливих комбінацій різних способів — заради виявлення найвигіднішого економічною стороною та найлегшого агрокультурного. Господарський посів Бухлоса поточного року не дає можливості судити про доцільність фашинної грядки тов. Золотова., бо контрольних ділянок без фашин не зроблено, тим то цій складній дорогій фашинній грядці, що зводить польову культуру бавовника на городницьку, правильну оцінку і цього року дати трудно“.

„Ми завертаємо увагу на можливість застосувати надзвичайно дешевий спосіб підґрунтового зрошування за допомогою дренажного плуга „Крота“, що вже давно прилагоджений для дренажування ґрунту та підземного зрошування в Сполучених Штатах. Цей плуг робить хід під землею і залишає після себе ніби кротовий хід, по якому можна пропустити потім воду до самого коріння рослин. Розуміється, що це знаряддя можна застосувати лише в міцних липких ґрунтах, до яких належать і середньо-азійські сіроземи. В робочий день 10-15-сильний трактор може легко обробити кротовим плугом 3-4 га. Робота з ними остільки дешева й проста, що налагодження дослідів коштуватиме сотень дві карбованців, а наслідки можуть одхилити потребу застосувати фашини, обплітання, металічні сітки глиняних звоїв та всіх інших дорогих атрибутів „фашинізованих“ грядок“...

Дослідник Мальцев розповідає, що затінювання ґрунту підвищує врожайність.

„Коли рослина досягла 30 сантиметрів зросту — я зробив першу просапку. До стебла присипав бугорком рихлу землю.



Весь бугорок, площину 35 на 35 сантиметрів я прикрив шматком толю. Грунт під сусідніми кущами нічим не прикривався.

Затінений грунт під кущем весь час залишався рихлим. Сміттові трави на затіненому ґрунті не виростають. Температура ґрунту тримається однакова вдень і вночі. Це сприяє збільшенню ґрунтового горизонту, що в ньому нітрифікують бактерії. Води для зрошування потрібно менше. Кора не утворюється. За весь вегетаційний період потрібно лише одно сапання.

Кущ бавовника на затіненому ґрунті досягає росту 158 сантиметрів, має 157 коробочок. Нижнє гілля з коробочками починається безпосередньо коло землі. Вся рослина міцна й здорова... Не затінені кущі сапав я тричі, досягли вони 126 сант. росту, мають пересічно по 60 штук коробочок".

До цього оповідання Мальцева „Правда Востока" додає: „До цього часу Мальцеву не тільки ніхто не допомагав, а навіть заважали. У нього одібрали дослідну ділянку й дали іншу — меншу й гіршу. Мальцев — інвалід праці, одержує пенсію. Зараз він всю дослідну роботу ставить на свою убогу пенсію. Інших засобів у нього нема. Треба підтримати Мальцева, що проводить досліді не лише з бавовником, а й з іншими волокнистими — калямом, льоном. Це ж тов. Мальцев свого часу висунув важливу культуру кондир.

— Навколо цих фашинізованих грядок агрономічні пристрасті розпалилися не на жарт...

Професор одкладає газету, позіхав, закладає руки під голову. Через чоло медраси заглядає в тісний низенький прямокутник дверей поруділе сонце. З вечірнім промінням в нашу затишну „хону" просочується сухий, аж прозорий столітній пил плоского даху медреси Діван-бегі. За мурами, на Лябі-хауз одноманітно й уперто режуть верблюди. Ниють руки й плечі.

— Якщо фашинізовані грядки й не дали тих тисяч пудів бавовни, що про них писав Аграновський — вони вже навіть тим корисні, що викликали стільки пропозицій та творчих думок серед агрономів. Кожний почин, кожне новаторство дає якісь корисні наслідки... Та й останнього висновку про фашинні грядки ми ще не зробили. Чекайте трохи! — не піддається загальному скепсисові Леон.

#### IV

Арик наш росте й роззявляється з кожним днем. Спека й задуха. Йдемо до фашинізованого золотовського квітника написатися.

Навідуємось у контору. Золотова все ще нема. Повинен бути цими днями. В конторі працює нова незнайома жінка. Нашій цікавості до Золотова та його фашин вона посміхається стримано-іронічно.



— Чому? — запитує Арсен Маркович.

— Просто... Нічого казського у вашій цікавості не вбачаю. Сама от систему (з притиском ставить лапки) Золотова вивчаю, — каже товаришка Фанні Гельцер, агроном-хемік з науково-дослідного інституту бавовництва та бавовняної промисловості.

— В агрохемічній лабораторії Ак-кавакської дослідної станції ми вивчали вплив способів поливу на харчовий режим бавовняного поля. Корисніший, звичайно, капілярний тип змочування ґрунту бородами, в порівнянні з поливом затоплюванням. Перевага капілярного зрошування — краще азотне й попільне живлення рослин, а також підвищення врожаю бавовника. Але інфільтраційний (борознами) спосіб поливання теж не ідеальний. Тим то ми уважно вивчали вплив на живлення рослин фашиного поливу Золотова. Контрольний машинний посів бавовника одержав за весь сезон 5 поливів по 800 кубометрів води — всього 4000 кубометрів. На фашинні грядки довелося дати 5800 кубометрів. Наслідки були такі: листя бавовника, що ріс на фашинних грядках, відрізнялось од листя контрольного жовтавим забарвленням — свідком азотного голодування рослинності. Аналіза листя, стебла та насіння фашиного бавовника це голодування потвердила. Камиш фашин та хворост, що ним обплітають арики, впливає негативно на ґрунт, на азотне живлення бавовника. Це поза всяким сумнівом...

— А чим же пояснити той ефект урожайності фашинованих грядок, що його досяг тов. Золотов? І вороги ж його — як от Пасинков — стверджують, що врожай фашинованого гектара — це 250, а то й 300 пудів бавовни — вставляє Леон.

— На моє глибоке переконання — головним чином завдяки виключним умовам, що їх створює Золотов для розвитку бавовника на своїх фашинах... Ви гадаєте, я менше од Золотова, Аграновського та вас раділа б — коли б на радянській ниві ми зібрали 700—800 пудів бавовника, не говорячи вже про 1800 пудів — бо це цілковитий абсурд? — Фанні Гельцер дивиться на Леона великими ясними очима. — Бавитися ж казками нам нема коли, краще використати час на реальне збільшення врожаю... Минулого року я сама робила аналіз ґрунту з Бухлоса. В землі на фашинах було азоту на 56, а вуглецю на 77 відсотків більше, ніж у землі контрольних золотовських грядок. Виходить, що Золотов так інтенсивно угноїв фашини, що там вистачило азоту і мікроорганізмам і бавовнику. До цього треба додати, що під фашини пішли щойно вперше зорані багаті на азот болотяні ґрунти, для них був створений виключний водний режим, і зовсім даремно Золотов одмовився од контрольних грядок ось у цьому році... Потрібно забезпечити грамотну постановку дальших дослідів та суворо-наукову оцінку їх. Бо неодмінно ж треба використати з його спроб все, що буде корисного для нашої боротьби й за здійснення бавовняної незалежності Радсоюзу.



— Хороша штука — екскаватор! — щирим голосом каже Леон, — напружує коліна, перегинається, — з глибокого рову легить важкий штих глейкого сірого болота. Ми хором, одноголосно сміємось, ставляємо заступни. Позапляновий, одностайний перепочинок.

Четвертий день ми копаємо в Бухлосівських, мабуть єдиних на весь Узбекистан, джунглях глибокий великий арик. Першого ранку лісовод дав нам просте й конкретне завдання. Два з половиною метри завширшки вгорі, два з половиною вглиб, один метр ширини на дні, стінки арику похилі, сходять униз косяками, а довжина — скільки видно впоодовж, зарослої, гарячої й рудої чарні левади, розкопуючи траву й зрубуючи молоденьку, кольору синюватої глини, свіжу осикову парость. Бухлос це вийняток, давня оаза серед оази. Серед моря сірозеленої, блідої, спаленої й присипаної вітрами пустель зелені — він лягає озером соковитої гушавини, високої до колін трави, дихає м'якими, густими й гарячими вицарами своїх глибоких, затінених повноводних ариків. Ми копаємо новий арик, прокладаючи глибокий рів у цих багатих і задумливих хащах. Ми працюємо в самих трусах і не встигаємо витирати дощі поту з чола, а наші плечі з кожним днем заливає все гущіша й темніша каштанова пилівка. Ця спека одразу перемогла навіть стовідсоткову крейду вузьких плечей та блідих фарфорово-крихких голих професорських колін. Арсен Маркович лише старанно й щільно замотує рожеким рушником свою довгасту лисину: цих блискучих просік в нетрах людської рослинності бухарське сонце жорстоко не долюблює.

Леон копає уперто й похмуро, мов засуджений. Аншраф — Неяз мовчазно й старанно. В незвиклого до фізичної праці Левашова не робота — а самопожертва. Хоч він і посміхається і часто жартує. Земля бухлосівської левади дуже сита. Вона глейка, набубнявіла. Мокрий, насичений масним угноєнням липкий бурій льос лежить шаром, що сягає вглиб майже на цілі два з половиною метри нашого глибокого арика. Щойно вирізаним з ґрунту, важким мокрим лампачем прилипає до заступу, одриває руки, давить на плечі. Жорстоке бухарське сонце не заходить за хмарку, не затінюється й на мить, як і всі двадцять дев'ять днів нашої подорожі цим безхмарним, оголеним засмаглим краєм. Ми часто бігаємо пити воду в золотовський фашинізований квітник.

Сніданок та обід чотирьох сезонників — хліб з водою. Захована од сонця хлібина — до обіду зсихається на сухар. Проста і чудесна страва. Потроху ми звикаємо до неї, як і до нашого арика. Однаково ніде дістати в місті м'яса чи риби до хліба, щоб забрати з собою в наші бухлосівські „джунгли“. Свій обід ми доповнюємо увечорі, заходячи в їдальню на Лябі-хауз.



Все було б майже добре — та сьогодні вранці нам сказали в конторі, що забиратимуть бавовну в Бухлосі лише через тиждень. Золотов приїде лише за чотири або п'ять днів. А вже дно нашого арику вкрилось водою. Ми досягли двох з половиною метрів завглибшки, з ґрунту сочиться вода, розмочує льос, наповняє ямки. Ашраф Неяз каже, що ми за два дні знищимо тут до щенту свої черевики — доведеться мандрувати далі босяка. Лєонова голова зникла в арикові, він довбав дно похмуро й злісно. Тим то його несподівано серйозно висловлену фразу вкривав такий одностайний сміх:

— Хороша штука екскаватор!

За півгодини ми вирішуємо, що застрявати в арикові недоцільно, що, нашого знання про бавовну арик не збільшує, що він робить непотрібну пазву в нашому завойовуванні простору. Піднявши заступ на плечі, ми йдемо до контори. Лісовод, що, ставив нас на роботу, ховає заступи в сарай, дивується, нам ніяково, але ж наше рішення непохитне.

— Бавовну ми збирали б...

— Так збір у нас почнеться через тиждень...

Лісовод непорозуміло прощається з нами. Ще б пак — за кубометр землі звичайного арику платять 43 копійки, а за кубометр їхнього, бухлосівського, аж 67.

До фашинних грядок прямує група чоловіків та жінок. Бригада пролетарських туристів. Її складають робітники й службовці з Баку, Архангельську, Харкова, Оренбургу, Москви. Попереду енергійною ходою підстрибує помічник тов. Золотова агроном Н. Д.

— Ог, як бачите, товариші — фашинна грядка... Площа ґрунту — півтора метри завширшки та сто чи більше — це не має значення — завдовжки. Старанно оброблена, обведена з усіх боків рівними аричками (рівчачками). Фашина — оцей тонкий сніп очерету, що виглядає з обох боків грядки, краями своїми виходить у бічні арички. Один або півтора метри завдовжки — залежно од ширини грядки, 7-8 сантиметрів у діаметрі — ці снопики-пучки прокладаємо в ґрунті на глибині 5-9 сантиметрів. Віддалення фашини од фашини — 75 сантиметрів. Копаємо на грядці поперечного рівчака, кладемо в нього фашину, натискаємо посередині ногою, засипаємо. Фашина лягає в землі дугою вниз, не туго зв'язана. Поливаючи — пускаємо воду бічними аричками, вище країв фашин — трубочками очерету фашини швидко й легко всмоктують, переливають воду в ґрунт грядки. В цьому суть фашини зації — підземного зрошування ниви. З допомогою фашини підводимо воду просто до коріння рослинності, не затоплюючи поверхні поля, уникаючи шкідливої кери, що вкриває ниву після такого затоплювання.

— Скажіть — а як по фашинах орють?..

Агроном Н. Д. дивиться на туристку непорозуміло, група вибуха сміхом. Хтось із хлопців бере на себе обов'язок пояснити товаришці, як по фашинах орють.



— Скажіть, а як оці кущі саджають? — спокійно питає вона нерегодя.

— Та не кущі, а насіння. От іще лихо! — нервується її подруга.

Йдемо далі. Соковиті, темнозелені кущі.

— От, як бачите, „Навроцький“. — Агроном Н. Д. щоразу починає традиційно й похмуро. — Цей ґатунок бавовни виведений на Андіжанському дослідному полі, шляхом індивідуального добору з американського ґатунку „Руссель“. „Навроцький“ — середньо-пізньоспілий ґатунок, велика коробочка, врожайний. Дуже витривалий, терплячий до важких умов культури...

Леон говорить, що десь раніше він бачив колись щось схоже на фашинні ґрядки. Він довго пригадує й нарешті запевняє нас, що в деяких степових селах селяни обплітають чисто такою низенькою ліскою, як оце Золотов, свої ґрядки в херсонських левадах. Слово честі! Тільки фашин не прокладають...

— Скажіть — а хто такий Золотов? — Товаришка, що питала як орють по фашинних ґрядках, має непереможну цікавість.

— Тов. Золотов родом з Ново-Ушицького району на Поділлі. Не агроном, а лісовод. Кінчив Ленінградський лісовий інститут, потім Варшавський факультет... Працює в Азії 11 років. Досліди з фашинами Золотов провадить чотири роки.

Російська мова тов. Н. Д. має явно висловлений, густий подільський акцент. Він володіє нею, як подільський селянин — вплітає українські слова, замість „года“ каже „рік“, замість „ґрядка“ — „градка“. Коли ми звертаємось до нього українською, він охоче переходить на неї. Він родом теж з Ново-Ушицького району, тут три роки, не любить малярії... Замислившись, він робить якесь чергове — от як бачите... — пояснення напівукраїнською, напівросійською мовою, неблаганно цікава туристка, не розуміючи його, передитує:

— Скажіть — а що таке...

— От, як бачите — теж фашинна ґрядка. Скільки разів поливаемо? Бухлос поливає свої ґрядки вісім або десять разів, використовуючи кожного разу по 25 відсотків кількості води, потрібної на кожну поливку не фашинної дехканської ґрядки. Дехкани поливають чотири або п'ять разів. Отже гектар фашинного посіву потребує вдвоє менше води, ніж гектар звичайного...

— Скажіть... а чому в „Правде Востока“ агрономи писали, що на фашинізований посів треба води вдвоє більше, ніж на звичайний і висміювали відомості Аграновського про тисячі пудів з гектара? Чого вони проти фашин?

— То хто ворог — той проти фашин! — сердиться прямолинійний агроном. — Хай і не тисячі пудів, хай Аграновський перестарався, прибрехав. Алеж тов. Золотов уперто бореться за бавовняну незалежність Радсмузу, за 300-400 пудів бавовни з гектара — і він їх зібрав уже. Це перевірила і ствердила й уря-



дова комісія. А ці агрономи, що проти фашин, хочуть і далі получати нещасних 60 пудів із гектара. Вони — вороги нашої бавовняної незалежності!

Тов. Н. Д. довго не може заспокоїтись. Підходимо до нових пишних грядок дорідного, буйного „егіптянина“ — соковитих гатунків „Піми“ і „Ашмуні“. Стебла дитини сонця сягають за людський зріст, мають в одному гнізді по 6-7 гілок, 150 і 200 важких зелених горіхів-коробочок напружено підносять окремих куп. Буйною вродою й щедрими кетягами важких коробочок фашинізований „егіптянин“ заспокоює бухлосівського подолянина, підкреслює його останні слова.

— От, як бачите, „Ашмуні“. Довжина волока цього бавовника сягає 30 та 32 міліметрів. Він скороспілий...

За деякий час туристи переходять до лісових культур, зупиняються.

— От, як бачите, клен. Клен — як клен...

V

Початок культури бавовника в Туркестані ховається в гарячих туманах глибокої старовини. Гадають, що ніжна дитина сонця примандрувала з тропічних країн насамперед у басейн Гері-Руда та Мургаба і вже трохи пізніше переселилась на береги Аму та Сир-дар'ї. Мавши досить широкий розвиток, до половини дев'ятнадцятого сторіччя бавовництво країн Середньої Азії мало майже виключно внутрішнє значення. З бавовни виробляли вату на ковдри, подушки та халати, а також пряжу для грубих тканин — джангалі, даки, алачі. Лише невелику зайвину бавовни, що її руками одчищала від коробочок — довгих зимових вечорів сім'я узбекського дехканина — продавали скупникам, які караванами відвозили її на північ у ті місцевості, де своєї бавовни не було. Трохи пізніше частину цієї бавовни почали вивозити і в Оренбург. Згодом колишня Росія пожвавила свої зносини з ханствами Середньої Азії, поширила свій колонізаторський наступ, почала розвивати свою бавовноробну промисловість. Кількість бавовни, що привозилась через Оренбург до Москви та на Нижньгородський ярмарок швидко збільшується, зростає. Швидкими темпами починає зростати бавовництво з 80-х років минулого сторіччя, після повної колонізації краю, коли в Туркестані з'являються московські й лодзінські фірми, коли текстильні капіталісти починають експлуатувати бавовняне волокно. Ці ж промисловці роблять своїм „висуванцем“ на поля Середньої Азії у північ різних гатунків бавовни, що особливе поширення й розвиток здобув в Америці. Вони ж поволі вивозять і нові туркестанської пагілки цього „американця“.

Туркестан охопила бавовняна гарячка, — каже поважний старий довідник. — Купці, чиновники, офіцери, особи, що належали до адміністрації, всі, в кого знайшлися невеликі гроші,



кинулись сіяти бавовник, заводити плянтанції та будувати бавовноочисні заводи. Багато з цих плянтаторів, що працювали на позичені під великі відсотки гроші та мали лише темну уяву про культуру бавовника, а часто й не мали жадної уяви — зазнали невдачі й загубили увесь вкладений у підприємство капітал. Але справа від цього, — каже той самий довідник, — лише виграла. Досвідченіші, енергійніші, ті, що мали можливість перечекати — читайте: ті, що мали товщі грошові мішки — особи все таки лишилися, та, набуваючи з кожним роком більше досвіду й звичок у бавовняній справі, продовжували й розповсюджували нову культуру.“

Так оспівує старий довідник маститих ідеологів російського імперіялізму — зміцнення колонізаторських позицій російського текстильного капіталу в оазах Близького Сходу.

1884 року завідатель Ташкентської бавовняної ферми продав перші вісім кип волокна московському торговому домові Кудрін та К°. Після того, поширення американського бавовника почало зростати тут такими темпами. 1884 року американського бавовника було засіяно 300 десятин і лише через рік, 1886 — 12.000 десятин, а ще через два роки, 1889 — 44.550 десятин. Цей зріст підтримував російський капіталізм, що добре заробляв на розвитку нової культури, грабуючи тубільне дехканське й кустарницьке населення Туркестану, а також величезне протекційне мито, що підтримувало тих же російських капіталістів-бавовників. Це мито на пуд імпортованої в Росію з Америки бавовни становило: 1878 року — 40 коп., 1894 — 3 крб. 15 коп., а 1912 — 4 крб.

За приблизним підрахунком уся площа землі під бавовником складала в Середній Азії перед 1912 роком — півмільйона десятин, які родили за пересічного врожаю майже десять мільйонів пудів бавовняного волокна. Російські фабрикантські фірми спекулятивно скуповували цю бавовну переважно з допомогою особливих посередників-скупників, що в країнах Середньої Азії мали уславлене підлістю його насів ім'я — чистачі. Чистачі одержували від фірм аванси. Використовуючи жахливі злидні напівголодного дехканства та його скруту з грошима перед посівом бавовника, — мізерними позиками вони закабалили узбекське дехканство і жорстоко грабували його під час врожаю. Навіть старий князівський<sup>1</sup> великодержавницький довідник картас цих чистачів, піклуючись про капіталістичну „отечественну“ промисловість, кажучи:

„Подібні операції (контракти чистачів) відбиваються дуже несприятливо не лише на заробіткові плянтаторів, але й на якості бавовни, що вивозиться з Туркестану, бо плянтатори й чистачі, зв'язавши себе зобов'язаннями щодо доставки бавовни, прагнуть виконати ці зобов'язання з найбільшою для себе вигодою — шляхом здавання волокна гіршої якості, підмоченого, засміче-

<sup>1</sup> „Составил князь В. И. Масальский“ („Туркестанский край“ 1912)



ного тощо". Автори старого довідника тільки не згадують ні словом про те, що на шії цього „плянатора“, себто неможливого й середняцького дехканства Середньої Азії, сидять, немилосердно грабують його, і ссуть його кров не лише чистачі, а й закупні фірми і фабриканти-текстильники, і вся паніва класа буржуазно-дворянського соціального ладу — разом з авторами старого довідника, князями-професорами, надхненниками й співцями жорсткого капіталістичного визиску.

Все це було колись. Жовтень змів царя й еміра, чистачів і фабрикантів, полковників-літераторів і вчених-князів. Червоними караванами здають бавовну своїй державі колгоспники, неможливе й середняцьке дехканство радянської Туркменії, Узбекистану, Таджикистану. Дитина радянського сонця міцніє і розростається і завойовує нові й нові поля, під її ходом м'якне каміння, розсуваються й одступають вогненні піски. Дитина радянського сонця буйним квітом розсуває і поширює в пустелях живі зелені оази молодих республік. 1929 року бавовняні озера заливали зеленню й теплим снігом коробочок 585 тисяч гектарів азійської землі, а 1930 року — розлились на 824 тисячі гектарів. Загальна посівна площа, рівняючи з довоєнною, збільшилась 1929 року на 13 відсотків, а 1930 — на 56. 1930 року бавовняні поля Узбекистану дали текстильній промисловості Радсоюзу 725.000 тонн бавовни. Ці ниви за пляном виростають на 1.200.000 гектарів — 1931 року, вони повинні дати цього року 1.277.000 тонн золотої і ніжної „дерев'яної шерсти“.

Бавовняні радгоспи охоплювали 1930 року 30.000 гектарів землі, а 1931 — радгоспи Узбекистану вже лягли в оазах масивами на 10000 гектарів, 27 відсотків об'єднували колгоспи тоді і 50 тепер. Посівна площа колгоспів складає 55 відсотків од загальної. Завдання п'ятирічки для 1933 року по посівній площі Узбекистан виконав 1929-30 року на 86 відсотків, на останні три роки лишалось 15 відсотків, по багарі — неполивній бавовні — Республіка перевищила на 3 відсотки плян останнього року п'ятирічки.

Дитина радянського сонця, завойовуючи мільйони гектарів землі — веде з собою в середньоазійські оази машину. Українські робітники Заводу імені І травня уже цієї осені надіслали колгоспному дехканству Середньої Азії 802 турман-вакууми — великі й складні пневматичні машини збирати бавовну. Ташкентський Сельмаш ранньої осені випробував на полях Узбекистану перші свої „слідинги“ — також збиральні машини іншого типу, що за допомогою численних дерев'яних пальців зривають коробочки бавовника. Цих „слідингів“ Циганкова Сельмаш мав випустити 9.000.

До 1930 року на полях Середньої Азії не працювали бавовно-збиральні машини. Восени 1931 колгоспи й радгоспи випробували й перевірили білоперківську пневматичну гвинтову машину „слідинг“ Циганкова, машину Чекаманова, що її робив херсонсь-



кий завод імени Петровського, шпіндельну бововнозбиральну машину, гвинтову машину першого збору, машину Островського, машину Ситіна й Коркіна 1-шу, Новікова й Коркіна 2-гу, збиральну машину Новгородцева. Восени третього вирішального заводи виробляли ці машини серіями — з різних кінців просторого Радсоюзу, десятки, сотні й тисячі їх помандрували — й мандруватимуть — в бавовняні оази Радянського Сходу, запроваджуючи в життя постанову червненого пленуму ЦК ВКП(б) — „уже 1932 механізувати збирання бавовни не менш, ніж на 50 відсотків“.

В радгоспі № 42 в Саттара Махаса під Бухарою ми бачили „Піонер“ — бавовнозбиральну машину херсонського заводу імени Петровського.

В боротьбі за бавовняну незалежність Радсоюзу республіки Середньої Азії поширюють і підвищують змагання за якість радянського бавовництва. Радгоспи й колгоспи провадять велику дослідну роботу над багатолітніми культурами бавовника, над культурою пересадочного бавовника. Виключну увагу Республіки приділяють розвитку й поширенню в радянському бавовництві „егіптянина“. З метою створити власну базу єгипетського бавовника, для повного задоволення потреб союзної промисловости в єгипетських ґатунках — Наркомзем СРСР постановив виділити Сарай-Камарський, Курган-Тюбінський, Аральський, Джілікульський та Шартузький райони Таджикистану під посіви єгипетського бавовника та засіяти в них 1932 року — 100.000 і 1933 — 150 000 гектарів бавовника єгипетського насіння. Наркомзем встановив підвищену ціну на єгипетський бавовник — 510 карб. на тону пересічно для всіх ґатунків єгипетського бавовника, з відповідною диференціацією по верхньоєгипетських та нижньоєгипетських ґатунках. Ухвалено поточного року видати здавцям єгипетської бавовни полуторну проти встановленої норму хліба.

Мавши значні досягнення в розвитку й зростанні бавовництва, Середня Азія протягом двох попередніх років має повторення проривів у галузі бавовнозаготівель. Так само і в третій — 1931 рік — реалізація річного плану на 31 грудня становила лише 62 відсотки. Причини прориву перших двох років — великий недостів (замість 910 тисяч га — фактично було засіяно 824 тис. га), запізнення з посівом, кепський хід окучки, засмічене насіння, що ним було засіяно значну частину площі — це вже робота шкідників з органів Бавовкому. Алеж в основі цих чотирьох причин прориву, що їх перелічив тов. Ікрамов на об'єднаному пленумі ЦК та ЦКК Компартії Узбекистану, — лежить настанова на самоплив у низці районів, настанова, що часто „супроводилась прямим обдурюванням.“

„Надія на самоплив — каже секретар ЦК КП(б) Уз тов. Ікрамов — є не що інше, як махровий прояв правого опортунізму. Самоплив це значить небажання організувати маси бідноти.



наймитства й колгоспників на боротьбу за бавовну, на придушення опору класових ворогів”.

„Наприкінці квітня,— каже тов. Файзулла Ходжаєв,— 1931 року, об'їжджаючи в Чуст-Папському районі Фергани та в Бухарі поля, я бачив, що виби ще не оброблені, а в цей час дежкани уже повинні бути готові до сівби. Минулого року ми сіяли до 15 червня, таким чином значна частина наших посівів— були пізні посіви... Спричинилось до прориву й неохайне, абсолютно безтурботве ставлення до проведення контрактації. Минулого року ми на початку червня оголосили у всіх газетах, що ми, не зважаючи на хибі, маємо 910.000 гектарів бавовникового посіву.

Ми сказали, що план весняної сівби виконаємо, а насправді що ж виявилось? Насправді виявилось, що ми виконали всього на всього 824.000 га, а 90.000 не знайшлося...

„Парторганізації Узбекистану й Таджикистану ще не стали на чолі походу за бавовну”— сказала в січні 1932 року „Правда”— Узбекистан— основна республіка по бавовнозаготівлях— виконав план (1931 року) лише на 61,3 відсотка. Опортуністичне ставлення до збирання й заготівлі бавовни, квалітет партійного керівництва і недостатня боротьба з баями в цілому ряді районів— оце причина відставання”.

Цю думку стверджують факти життя. Там, де було розгорнуто велику, уперту масову роботу серед дежканства, де були правильно організовані ударні бригади, комуністи напружено боролися за план і показували власним прикладом зразки ударної роботи— райони цілком впоралися з бавовнозаготівлями. Так от блискуче виконав плана Кокандський район.

— Було б, звичайно, несправедливо— каже тов. Ікрамов— коли б при аналізі причин ми огульно дорікали всім районам Узбекистану. Декотрі райони, особливо Ферганської долини, показали блискучі зразки героїчної боротьби за бавовну...

Кокандський район щодо здачі бавовни зайняв одно з перших почесних місць у Середній Азії і 1931 року. Вже на 20 листопада річного плану по району він виконав на 80 відсотків. Особливо високо поставили роботу колгоспи Кайнарської ділянки, що виконала свого плану на 118 відсотків. Великі колгоспи „Пахтакор“, „Каамбагал“, „Гулістан“ перейшли ще в листопаді за 140 відсотків свого річного плану і ще продовжують здавання бавововни. Це й зрозуміло: у всіх колгоспах Кайнарської ділянки підчас бавовнозаготівель досягнуто чіткої організації праці на основі відрядності. Добре налагодивши масову роботу, Кайнарська ділянка з самого початку зуміла перемогти безглузду традицію— що за нею на збирані бавовни працювали лише жінки.

„Пахтакор“ і „Гулістан“, звісно, не одні. Газети щодня подають і приклади справжньої більшовицької боротьби радгоспів та колгоспів і окремих колгоспників за бавовноплян соціалістичної промисловості.



З ім'ям „Гулістан“ ми зустрічаємось і сьогодні. Газети повідомляють, що в Коканд прибув секретар Серед-Азбюра ЦК ВКП(б) тов. Бауман, одвідав кілька колгоспів та скупшувктів, а також познайомився з передовим із колгоспів Кокандського району „Гулістаном“, де мав довгу бесіду з правлінням та окремими колгоспниками. Колгоспники розповіли тов. Бауманові, як „Гулістан“ домогся виконати 140 відсотків бавовнопляну та обіцяли збільшити темпи бавовновиральної кампанії і піднести виконання пляну до 160 відсотків<sup>1</sup>.

Ашраф-Неяз пишається своїм кокандським колгоспом „Гулістаном“. На честь його він склав пісню. Ось її вільний переклад,<sup>2</sup>

Щоб нужденне киття зітерти,  
що віками стирало нас —  
ми гуртом дерев'яної шерсти  
посіяли цілий оаз.

І у вересні, в жовтні разом,  
мов двадцятого року луна —  
продзвенить, прогуде над оазом  
нива повна й доспіла в нас.  
То коробочка наша трісне —  
її тісто у шовк заплелось...  
Гулістан у Сааді — пісня,  
Гулістан у дехкан — колгосп.

У завіях повстань  
народивсь Гулістан,  
в революцій ході  
Гулістан молодів,  
розквіта, вироста  
Бухара і Коканд...  
Гулістан, Гулістан —  
країна троянд!

Вирушайте в гаряче поле,  
і дітей, і дідів зовіть,  
заливає долину голу,  
сили нашої ранній цвіт.  
Якби глянув співець Ширазу  
уперед за сім сотень літ,  
він співав би у цих оазах  
не троянд, а бавовни плід.  
Цвіт бавовни достойний слави,  
щонадолю троянд прийнясь —

у країні вінку по прагу  
займе місце він коло чола.

У завіях повстань  
народивсь Гулістан,  
в революцій ході  
Гулістан молодів,  
розквіта, вироста  
Бухара і Коканд...  
Живи, Гулістан,  
країно троянд!

Поливати виходьмо разом!  
Цвіт бавовни помре з тоски —  
без води у душних оазах  
погорять його пелюстки.  
І не буде коробочок повних,  
тільки стебла в гарячій іржі...  
Поспішай напувати бавовну,  
бригадирша Амін Гавджі.  
Ця рослина — найбільша пиha  
твого краю й народу твого...  
Гулістан у Сааді — книга,  
Гулістан у дехкан — колгосп.

У завіях повстань  
народивсь Гулістан,  
в революцій ході  
Гулістан молодів,  
розквіта, вироста  
Бухара і Коканд.  
Гулістан, Гулістан —  
бавовни й троянд!

<sup>1</sup> Уже в Харкові я довідався з „Правди“, що „Гулістан“ виконав зустрічного пляна, довівши бавовновоготівлі до 160 відсотків.

<sup>2</sup> Гулістан — буквально країна троянд. Так зветься й книга поезій перського поета Сааді-Ширазського.



Гулістан у Сааді — пісня,  
 Гулістан — країна троянд...  
 Мовкоробочка, в жовтні тріснув  
 на багатих і бідних Коканд.  
 Спomiнає щороку в жовтень  
 того тріску луна цей край,  
 у ці дні дерев'яної вовни  
 по долинах він гори збира.  
 Хай і грам не впаде додолу,  
 на поталу осінніх дощів.  
 Виводьте бригади в поле,

У завіях повстань  
 народивсь Гулістан,  
 в революцій ході  
 Гулістан молодів,  
 розквіта, вироста  
 Бухара і Коканд —  
 Живи, Гулістан,  
 країно троянд!

Рози Гуль та Амінъ Ганджі.  
 Гулістан у поета — книга,  
 Гулістан — колгосп у вас.  
 Пухова і соняшна крига  
 застила багряний оаз.  
 Трудящих жінок бригадири  
 тридцять кіло збирали торік.  
 Гулістану ударниці щирі,  
 ви по сорок сьогодні зберіть!  
 Пряжу сонця з ясного бадилля  
 неба синього теплий цвіт —

на тканини барвоясній млі  
 заплетуть в Самаркандій Москві

В грозовицях повстань  
 народивсь Гулістан,  
 в революцій ході  
 Гулістан молодів,  
 розквіта, вироста  
 Бухара і Коканд,  
 Гулістан, Гулістан,  
 країно троянд!

У Москві, у Харкові знаєм,  
 на текстильній фабриці ждем:  
 зібрав твій колгоспник Мірзаєв  
 дев'яносто шість кіло за день.  
 Мов коробочка — серце трісне,  
 на долинах твоїх заспіва.  
 Не країна — а Соняшна пісня  
 оживає в пісках, ожива.  
 Гриміть, поїздів каравани!  
 Розростається мов пісня повстань,  
 од Москви до Тихого океану  
 зацвітай, світовий Гулістан!

У завіях повстань  
 народивсь Гулістан,  
 в революцій ході  
 Гулістан молодів,  
 розквіта, вироста  
 Бухара і Коканд.  
 Живи, Гулістан,  
 країно троянд!

... Учора на майдані Тевелева ми спинилися з вами, читачу,  
 коло барвистого, мов святковий похід бухарців, поважного па-  
 раду сільськогосподарських машин перед ВУЦВК'ом. Тут стояли  
 трактори ХТЗ, молотарки „Серпа та Молота“, сівалки Зінов'єв-  
 ської „Червоної Зірки“, могутній комбайн Запорізького „Кому-  
 нара“, сила інших дрібних і великих машин.

Парадом своєї творчості вітали заводи Соціалістичної України  
 сесію ВУЦВК'у. В цьому, величезному поході машин на одному  
 маталевому стані з високопіднесеним горлатим хоботом ми поба-  
 чили з вами, читачу, написа: „Херсон. Завод бавовнозбиральних  
 машин імені Г. І. Петровського“. Ми пригадали, що ці горлаті  
 хоботи нам знайомі, що ми бачили їх за 5.000 кілометрів від Хар-



кова в стовпах багряної куряви розпеченої зеравшанської оази, в бавовняному радгоспі № 42 Саттара Махаса, розташованому за три кілометри від міста Старої Бухари в колишньому маєткові колишнього еміра Бухарського. Там ми прочитали в ташкентській „Правде Востока“ листа білоцерківських робітників заводу імени 1 травня до робітників та колгоспників Середньої Азії. Цей лист першотравнівців, які до 1 вересня виконали завдання заводу, давши 802 бавовнозбиральні машини—був подорожницею до тих великих маршрутів машин, що йшли з Білої Церкви в бавовняні оази Радянського Сходу.

— Наш маршрут—є найкраща відповідь опортуністам і скигліям, що пасують перед труднощами й не вірять в силу робітничої класи. Випускаючи вчасно на соціалістичні поля бавовнянозбиральні машини, ми боремось разом із вами за повну незалежність наших текстильних фабрик від капіталістичного світу. А це завдання робітничий колектив нашого заводу твердо засвоїв і вимагає від вас найжорстокішої класової боротьби з куркульством і проявами опортуністичного ставлення до боротьби за бавовну, вимагає боротьби за високі темпи збирання її, й закликає вас найрішучіше боротися з старими традиціями, завдяки яким чоловіки не брали безпосередньої участі в збиранні бавовни на полі, а роботу цю виконували жінки й підлітки. Одсилаючи вам уперше зроблену в СРСР машину, що є піонер механізації бавовняних ланів Середньої Азії, ми вимагаємо від вас найкраще її використовувати, вимагаємо від вас чіткої роботи, щоб і жоден грам бавовни не залишився, не пропав на полі, щоб його здали на наші фабрики в найчистішому вигляді на перероблення...

Республіки Союзу Рад перекидають між собою високі непорушні мости.

Січень 1932.

## І. М. И. К. И. Т. Е. Н. К. О

### НЕВІДКЛАДНІ ЗАВДАННЯ ПЕРЕБУДОВИ РОБОТИ ВУСПП

Доповідь на 2 поширеному пленумі Ради ВУСПП 20 грудня 1931 р.

І

### ПЛЕНУМ ПЕРЕБУДОВИ

перед пролетарською літературою нові великі й складні завдання. Ці завдання потребують, щоб їх здійснити, цілковитої перебу-

ТОВАРИШІ. На теперішньому етапі соціалістичного будівництва й класової боротьби, за періоду розгорнутого соціалістичного наступу цілим фронтом, робітнича класа, її авангард—комуністична партія та ленінський комсомол поставили